

Orta Asya'da Yesevî Geleneğın Toplumun İslâmlaşmasına ve Müslüman Kalmasına Etkisi

The Effect of Yasawî Tradition in Central Asia on the Society's Islamization and Muslim Survival

Fatma Nur ERKAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Ankara Social Sciences University, Faculty of Religious Sciences, Department of History
of Religions, Ankara / Turkey

dinlertarihciniz@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1191-5367

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Nisan/April 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Mayıs/May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran /June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran /June

Atıf / Citation: Erkan, Fatma Nur. "Orta Asya'da Yesevî Geleneğın Toplumun İslâmlaşmasına ve Müslüman Kalmasına Etkisi / The Effect of Yasawî Tradition in Central Asia on the Society's Islamization and Muslim Survival". *kid: kisbu ilahiyat dergisi / journal of kisbu ilahiyat* 1 (Haziran / June 2019/1): 129-150.

DOI:

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/kisbu> | [mailto: kisbuilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr](mailto:kisbuilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr)

Copyright © Published by Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi /
Cyprus University of Social Sciences, Faculty of Religious Sciences, Lefkoşa, Cyprus

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Türklerde İslâmî anlayışın oluşmasında; Allah sevgisini, Hz. Muhammed'in sünnetine bağlılığı, hoşgörüyü ve güzel ahlaki öğütleyen tasavvuf önderleri ile dervişler etkili olmuştur. Türk-İslâm kültür çevresi; Farabî, Maturidî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi pek çok âlimin yanında Hoca Ahmed Yesevî gibi bir tasavvuf önderini de yetiştirmiştir. Onun şöhret kazanmasına sebep olan Türklere kazandırdığı İslâmî değerleri kavrayabilmek için öncelikle Türklerin İslâmlaşma sürecini ele almak gerekir. Bu çalışmamızda ana hatlarıyla şu tespitler yapılmıştır: Hoca Ahmed Yesevî'nin hedefi yalnızca insan olup ne devlet büyüklerinden bir övgü ne de bir karşılık beklemiştir. Bu hedefine ulaşmak için söylediği hikmetler, kaleme aldığı eserler, kullandığı dil, tebliğ metodunun birer aracıdır. O, bu dünyanın fâni olduğunu görmüş, verilen nimetlerin geçici olduğunu idrak etmiş, yaratılış gayesinin insan-ı kâmil'e ulaşmak olduğunu kavramıştır. Asırlar sonra bile torunları onun etkisi sayesinde Sovyet Rusya'nın politikalarına karşı kalıcı etkilerin bırakılmasını önleyebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Hoca Ahmed Yesevî, Türk, İslâm, Sovyet, hikmet.*

Abstract

In the mentality of Islamic understanding in Turks there was effect of sufism leaders and dervishes who recommended love of Allah, loyalty for the sunnah of Prophet Muhammed (peace be upon him), tolerance and good morality. Turkish-Islamic cultural environment which is cultivated scholar like Farabi, al-Maturidi, Avicenna, Averroes also cultivated one of the most important sufism leader Khoja Ahmat Yassawi. To understand his enrich for İslâm which is brought him the fame, it's necessary to deal the Islamization process of Turks. In this study, the following findings were made: the target of Hodja Ahmed Yesevî was only human, he did not expect any praise or compensation from the elders of the state. To achieve this goal, the hikmets he has said, the works he has written, the language he uses, is one of the means of communication. He saw that this world was mortal and realized that the blessings given were temporary, and realized that the purpose of creation was to reach the stage of Saint human. Even after centuries, his grandchildren were able to prevent permanent influences on Soviet Russia's policies.

Keywords: *Sufism, Khoja Akhmet Yassawi, Turk, Islam, Soviet, sophia.*

GİRİŞ

Hoca Ahmed Yesevî (ö.1166) şeyh-i Türkan ve pir-i Türkistan olup bugünkü Türkiye ve Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetler için çok önemli bir isimdir. Anadolu ve Balkanlar'da, Asya bozkır ve dağlarında yaşayan nice halkların rehberidir (Coşan, 1996: 34). Hoca Ahmed Yesevî büyük bir mutasavvıftır, Türk unsurlarla İslâmî unsurları yoğurmuş, diğer bir deyişle

milleti ve dini birbirine dost kılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî davası İslâm olan bir şahsiyettir. İslâm'a zarar veren her türlü akımla mücadele etmiş ve onlara karşı cephe almıştır. Ehl-i sünnet akidesinin Orta Asya'da yayılmasında ve Peygamber sevgisinin ciddi boyutlara ulaşmasında ondan çok tesiri olan birisi daha yoktur (Yakıt, 1994: 1).

Hoca Ahmed Yesevî, nesli Hz. Peygamber'e kadar uzanan, peygamber torunu bir zat olarak, Türkistan halkı üzerinde büyük bir tesir meydana getirmiştir. Onun, Orta Asya bozkırlarında kurduğu ortam ve bu ortamda yetiştirdiği maneviyat büyüklerini aynı zamanda batıya doğru, Anadolu topraklarına sevk etmiş ve bu toprakların Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Anadolu topraklarında neşv-ü nema bulmuş ve Anadolu insanının manevî yolunu çizmiş birçok İslâm büyüğü hem soy hem de yol olarak Hoca Ahmed Yesevî'ye dayanmaktadır (Şengün, 2014: 37).

Hoca Ahmed Yesevî sadece Tasavvufi Türk Edebiyatının kurucusu ve ilk büyük şairi değil aynı zamanda Türk-İslâm Tasavvufu'nun da en büyük mutasavvıflarındandır. Kaynaklarda hakkında yeteri kadar bilgi bulunmayan Ahmed Yesevî'nin hayatı, oldukça kalın bir menkıbe sisi altında gizlenmiştir. Bu konuda M. Fuat Köprülü'nün yaptığı çalışma henüz aşılabilmiş değildir. Ahmed Yesevî'nin tarihî şahsiyetine dair malumatımız oldukça azdır, elimizde olanlar ise menkıbelerle karışmış ve hangisi hakikat hangisi menkıbe ayırt etmek oldukça güç hale gelmiştir. Neredeyse imkânsız diyebilmekteyiz. Yine de eseri olan *Divan-ı Hikmet*'te yer alan hikmetlerden hayatına, şahsiyetine, döneminin özelliklerine ve kendisinin toplum üzerindeki etkisine dair menkıbevi de olsa bir fikir edinmekteyiz (Eraslan, 1989: 160).

Hoca Ahmed Yesevî, yukarıda da dediğimiz gibi alanında yani İslâm tasavvufu çerçevesinde sesi en çok çıkan mutasavvıftır. Onun, Türk İslâm edebiyatındaki bir hayli büyüktür. Şayet Ahmed Yesevî olmasaydı günümüzde Orta Asya'nın dolayısıyla oradan göç eden biz Anadolu Türkleri'nin de akıbetinin nasıl olacağını kestirmek de oldukça zor olacaktır. Ahmed Yesevî'nin dönemi; Türk hanedanları arasındaki taht mücadeleleri, başka dine mensup olan Karahitay'ların Maveraünnehir'i yağmalamaları, sürekli kargaşa ve siyasi istikrarsızlıkların taht kurduğu bir dönemdi. Bu şartlar altında o, toplumu

İslâm çizgisine, Peygamber yoluna davette bulunmuştur (Kenzhetayev, 1999: 105-129).

Türklerin Müslüman oluşu şüphesiz ki sadece Türk tarihi açısından değil dünya tarihi ve seyri açısından da son derece önemlidir. Öyle ki Orta Asya'da başlayan İslâm meşalesini Yesevî dervişler, asırlarca devrederek sürdürmüşlerdir. Devletler yıkılmış, devletler kurulmuş, medeniyetler yıkılmış, yıllar geçmiştir. Fakat Orta Asya'daki Müslümanlar benliklerini korumaya devam etmişlerdir. Çarlık Rusya'nın 18 ve 19. asırlarda Orta Asya'yı işgali bir yana şüphesiz ki en acı verici asimilasyon çalışmaları 20. asrın başında Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya'nın yayılımcı politikası olmuştur. Tarihi verilerin de yalanlamadığı bir gerçek olan, Sovyet rejiminin ateizmi hâkim kılmayı ve toplumdaki kültürden de din olgusunu sökmeyi bir politika olarak benimsemiş, adeta kendisine bu durumu hedef olarak belirlemiştir. Sadece Müslümanların camilere girişlerini kısıtlamakla kalmamış aynı zamanda diğer dinlerin mabetlerdeki ibadetlerine de ciddi bir ambargo uygulamıştır. Çünkü Sovyet Rusya'nın düşman olduğu tek din İslâm değildir. İslâm dini kadar olmasa da diğer dinlere olan düşmanlıklarını da açıkça belli etmekteydiler. Bu kurala uymayanların hareketleri asla cezasız bırakılmamıştır. İlk başta ibadet sınırlamasıyla yürürlüğe giren bu kurallar zamanla ibadethanelerin tamamına yakınının kapatılmasıyla sonuçlandırılmıştır. Sovyet Rusya'nın karşısında yer alan sûfî hareket ve bu hareketin önderleri yönetim ile ne iş birliği ne de uzlaşmayı kabul etmişlerdir. Sistemle kaynaşmayı ve müridlerinin kaynaşmasını da reddederek, imkânların elverdiği ölçüde mücadeleyi sürdürme ve Müslümanların dinî ve kültürel kimliklerini koruma noktasında azimle yollarına devam etmişlerdir. Kimlik koruma noktasında, Müslümanların üzerinde bütünleştirici rol oynamış olan en etkili isim şüphesiz ki Hoca Ahmed Yesevî ve onun kurduğu Yesevî gelenektir (Hayit, 1987: 25).

Orta Asya'da büyük bir üne sahip olan Hoca Ahmed Yesevî, Sovyetler Birliği dönemindeki yasaklamalara ve toplumdaki silinmeye çalışılmasına rağmen, bu coğrafyanın tekrar bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bugün, Türk Dünyası'nı oluşturan Türki halklar; Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Azeri Türkleri, Türkmenler, vb. hepsi Ahmed Yesevî hazretlerinin otoritesini kabul ederler. Bu yüzden Türk Dünyası'nın manevi bütünlüğünün oluşturulmasında, İslâm tasavvufunun şekillendirdiği

onun yüce şahsiyetine dün olduğu gibi bugün de ihtiyaç vardır. Bu makalede, diğer makalelere nazaran Hoca Ahmed Yesevî'nin sadece ilk Müslüman Türkler üzerindeki etkilerinden bahsedilmemiştir. Aynı zamanda Sovyet Rusya gibi din adına önemli tehlikeler atlatan Orta Asya Müslümanları'nın üzerindeki Yesevî etkiden de bahsedilmektedir. Bu çalışmaya yön veren en önemli isim Prof. Dr. Seyfettin Erşahin'nin "*Bağımsızlık Sonrasında Türkistan Cumhuriyetlerinde Dini Yapılanma*" adlı eseridir. Çalışmamızın ilk bölümünde Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı ve düşünce yapısı ele alınmıştır. Yetiştirdiği çevre ve ilim aldığı hocalar onun hayatında önemli bir yere sahiptirler. İkinci bölümünde ise Hoca Ahmed Yesevî ile adeta özdeşleşmiş olan eseri *Divan-ı Hikmet* ele alınarak dinî ve ahlakî yönden toplumu nasıl yönlendirdiği ortaya koyulmuştur. Üçüncü bölümde Yesevî'nin Orta Asya Müslümanları üzerindeki birleştirici rolü genişletilerek anlatılmıştır. Dördüncü ve son bölümde yakın tarihimizde vuku bulan ve din adına önemli tahriflerde bulunup Orta Asya'yı adeta asimile etmeye çalışan Sovyet Rusya'nın, amacına ulaşamamasındaki asıl rolün temelde Yesevî geleneği olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN ŞAHSİYETİ VE DÜŞÜNCE YAPISI

Ahmed Yesevî'nin fikirlerini şekillerindiren unsurların 11. y.y. Karahan devletine tekabül eden mevcut coğrafyanın tarihi şartlarının ve kültürel değerlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Yesevî geleneğın 2 dönemi vardır. Birincisi; başlangıç evresi olan Karahanlılar dönemi, ikincisi ise Altınordu Devleti'nin kuruluşuna kadar uzayan tarikatların gelişimi devridir. Diđer mutasavvıflara nazaran Hoca Ahmed Yesevî halkın bildiği veya bilmediği helalleri direk almış haramları ise güzel bir üslupla insanlara nefret ettirmeden yine halka aktarmıştır. Ahmed Yesevî'nin içinde yaşadığı toplumda kabul görmesinin en büyük sebebi, kendi toplumunun tarihini ve kültürünü sonraki nesillere aktarma noktasındaki titizliği ve kullandığı halk dili olmuştur. Nitekim Yıldırım makalesinde, Yesevî'likle ilgili şu önemli tespitte bulunmuştur: "*Orta Asya sūfiliğinin temeli, Ahmed Yesevî ve Yesevîlik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki sonraki sūfi cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir* (Yıldırım, 2014: 55).

Yesevî'nin fikrî yapısının bütününde ve özünde aslî unsur ahlâkîliktir. Ona göre hem insanın günlük yaşamındaki davranışlar hem de devlet

yönetimindeki adımların tamamı ahlakî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır. Böylece bedeni milli, ruhu ise İslâmî özle doldurarak milletin kalbinde taht kurmuştur. Millet hayatında dinin yeri kuşkusuz önemlidir. Aynı inancı paylaşmanın aynı kutsal değerlere sahip olmanın insanları birbirine yaklaştıran bir unsur olduğunu bilen Yesevî bu doğrultuda dinî ve ahlakî bir öğretici olmuştur. Başlıca gayesi İslâmiyet’i Türklere sevdirmek ve onların özlerine yerleştirmek olmuştur. Bunu yaparken de, kendi toplumunun anlayabileceği seviyeye inerek, toplumdaki düzensizlikleri, fakirliği ve gayr-ı ahlakî davranışları kaldırmak ve adaleti yerleştirmek için büyük çaba sarf etmiştir. Her türlü ahlakî kötülüğü temsil eden unsurun da insanı dinden uzaklaştırdığını bilen Yesevî, insanı terbiye etmek adına insanı İslâmiyet’e, İslâmiyet’de de insanı kazandırmaya çabalamıştır. En önemlisi onun, kültürümüze Doğu Medeniyetinin ilk ve tek prensibi olan “İnsan Merkezli Değişimi” sunması ve İslâm ruhundan nasiplenmemize vesile olmasıdır. Kenzhetaş bu noktada Doğu ile Batı Medeniyetlerinin arasındaki temel farkı şöyle ortaya koymaktadır: “*Batı medeniyetinde değerlere uygun şekilde ortamı değiştirirler. Doğu medeniyetinde ise, en önemli değer sayılan insanı değiştirmeye ve geliştirmeye çalışırlar. Ortamı veya toplumu değiştirmede Batı, tabiatı da, insanı da araç olarak kullanıyorken, Doğu’da, çevre ile uyumluluğu koruyarak, insanî özellikleri ve kabiliyeti geliştirerek, insanın kendisi de olgunlaşır. Başka bir ifadeyle, Doğu Medeniyetinde “İnsan, Allah’ın yerdeki halifesidir”. Dolayısıyla insan, Allah’ın yerdeki temsilcisi olarak, yaşadığı ortama, Hakk’a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir.*” (Kenzhetaş, 1999: 120-123).

Hoca Ahmed Yesevî’nin hedefi yalnızca insan olup ne devlet büyüklerinden bir övgü ne de bir karşılık beklemiştir. Bu hedefine ulaşmak için söylediği hikmetler, kaleme aldığı eserler, kullandığı dil, tebliğ metodunun birer aracıdır. O, bu dünyanın fâni olduğunu görmüş, verilen nimetlerin geçici olduğunu idrak etmiş, yaratılış gayesinin insan-ı kâmil’e ulaşmak olduğunu kavramış ve ömrünü bu uğurda harcamıştır. Asırlar sonra bile torunları onun etkisi sayesinde Sovyet Rusya’nın politikalarına karşı kalıcı etkilerin bırakılmasını önleyebilmişlerdir (Türer, 1995: 13-14).

Yesevî’nin şahsiyetini ve düşünce yapısını onun hikmetlerinin yer aldığı muhallem eseri *Divan-ı Hikmet’te* görmek mümkündür. Burada *Divan-ı Hikmet’i* bu nazarla okumaya çalışacağız.

2. DİVAN-I HİKMET

Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemde, Türkistan yeni İslâmlaşan bölgelere komşuluk etmekteydi. Bu psikosantrik konumu sebebiyle Türkistan, İslâmlaşma sürecinin ivme kazandığı 8. y.y. Anadolu'su gibi özel bir göreve aday olarak görülüyordu. Nitekim Yesevî'nin şeyhi Hoca Yusuf Hemedânî de, Hıristiyan ve Mecusilerin evlerine ziyarette bulunup, onlara tatlı dil ve akli deliller ile İslâm'ı anlatırdı. Şeyhindeki bu mübelliğlik Ahmed Yesevî'de de görülür. İslâm'ın yayılması için Ahmed Yesevî'nin talebeleri, oldukça fedakâr bir çabanın sonucunda yetişmişlerdir. Onun yakın çevresinde 12.000, uzak çevresinde de 90.000 kadar müridi ve çok sayıda halifesi vardı. Onun basit anlatım tarzına sahip oluşu ve halka inebilmesi, öğretilerinin toplum vicdanında hızla yansımaya imkân sağlamıştı (Ülken, 2017: 84). Ahmed Yesevî, ağır başlı bir bilim adamı olmasına rağmen, irşad faaliyetlerinde bulunduğu Yesi bölgesinde, bozkırlarda yaylak-kışlak göçebeliliğine adapte olmuştu. O, Türk boylarına, kendi lisanlarıyla basit bir şekilde hitap etmekteydi. Onun kullandığı bu dil, kanaatimizce tasavvufi kişiliği kadar önemlidir. Ahmed Yesevî'nin hedefinin gerçekleşmesindeki en önemli unsur şüphesiz ki halkın her kesiminin onun kullandığı dili anlamalarıdır. Türklerin eski kültürlerinde var olan dombıra ve kopuz eşliğinde okunan şiirlerin yanında Hoca Ahmed Yesevî'nin "hikmetleri" de söyleniyordu. Ancak Ahmed Yesevî, İslâm'ı, bu sade yaşayışa sahip insanlara, ağır, fikhî, felsefî terimlerin doğuracağı kargaşadan uzak şiirsel yolla, halkın kavrayabileceği basitlikte anlatmaya çalışıyordu. Onun şiirleri sanat yapma kaygısından ve lirizmden uzaktı. Bilindiği gibi tasavvufun ve tasavvufi eğitimin ana gayesi insan-ı kâmil yetiştirmektir. Kişiyi veya müridi bu makama yükseltmek için belli manevi makamlardan geçmesini sağlamak şarttır. Diğer mutasavvıflar gibi Hoca Ahmed Yesevî de insan eğitimini bu çerçevede yürütmüştür. Onun, hece vezninde söylediği manzumelere "hikmet" deniyordu. Bu, Anadolu'da "ilahi" diye anılan form ile aynı ölçüdedir. Söylediği hikmetler aslında bir nevi Kur'an-ı Kerim'in yorumuydu. Ancak her şeyden önce bilinmelidir ki, Hoca Ahmed Yesevî'nin, *Divan-ı Hikmet* adlı eseri kurgusal bir metin olup içerisindeki gerçeküstü olan her unsur batınî anlamlarla değerlendirilmeli ve hayal ürünü oldukları unutulmamalıdır. Her kurgusal edebi metinde olduğu gibi *Divan-ı Hikmet*'te de bir takım hayal ürünü olan şeyler mevcuttur. Bunların

değerlendirmeleri yapılırken acımasız davranılmamalıdır. Nitekim Divan'da, Hz. Peygamber'in ağzından söylenen bazı sözleri hadis kaynaklarında bulmak mümkün olmayabilir. Eserde Ahmed Yesevî'nin kurucusu olduğu Yesevîlik tarikatına ait bilgiler, Peygamberi'nin (s.a.v) hayatı ve mucizeleri, cennet-cehennem tasvirler, dervişlik üzerine övgüler anlatılır. İslâm. Yine bilinmesi önemli bir husus daha vardır ki o da *Divan-ı Hikmet* adlı eseri yazanın bizzat Hoca Ahmed Yesevî olmadığıdır. Vefatından sonra tarikata mensup öğrenciler onun hikmetlerini bir araya getirerek bu eseri ortaya çıkarmışlardır (Yoldaş, 2010: 59-61).

Ahmed Yesevî hikmetlerinde Hz. Peygamber'in hadislerinden bol miktarda faydalanmıştır. İncelendiğinde bunlardan bazılarının mevzu hadis olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu hadisleri ilk nasihat eden elbette Ahmed Yesevî değildir. Ahmed Yesevî bunları kitabı olarak da öğrenmemiştir. Bu ve benzeri hadisler halk arasında öteden beri sözlü olarak nakledile gelen ve söylenegelen sözlerdir. İçinde yaşadığı halkın ihtiyaç ve problemlerini dikkatle tespit etmekte, derhal pratik ve kesin hal çareleri aramaktadır. Halkın arasında zaten yaygın olan ve bilinegelen bu sözleri de kullanarak, halkın bildiği sade bir dille reçeteler sunmakta, henüz İslâmiyet'e girmeyenleri irşad; girmiş olanların ise eğitim ve öğretimlerini sağlamaya çalışmaktadır. (Âşık, 1995: 21) Bunlara ilaveten, Ahmed Yesevî 63 yıl yeryüzünde yaşamış olup "Rasulullah'tan (s.a.v) fazla yaşayamam" diyerek yer altında kendisine bir oda yaptırmış ve 3 yılını orada ibadetle geçirmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) sevgisinin son noktasında olan Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî konargöçer bozkır Türkleri arasında çok saygın bir yere sahip önemli bir şahsiyet idi. Onun Orta Asya bozkırlarında yapmış olduğu bu İslâmlaştırma, İslâmiyet'i şürsel bir dille hem yaşayış hem de sözle anlatım faaliyeti adeta Asr-ı Saadet'te farklı bir yerde ve farklı bir zamanda yapılanlarla birebir örtüşmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v) ne kadar sade yaşamışsa Ahmed Yesevî de o kadar sade ve basit yaşamaya çalışmış ve bunu öğütlemiştir. Peygamber'den (s.a.v) 5 asır sonra bile onu kendi milletinde yaşatmıştır (Kenzhetay, 1999: 125-126).

Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra Türk Edebiyat'ı alanında *Kutadgu Bilig'*den sonraki bilinen eski eser *Divan-ı Hikmet'* tir. Hoca Ahmed Yesevî karşımıza bazen mutasavvıf bazen din bilgini, bazen şair, bazen nasihatçi, bazen de melâmet kisvesiyle çıkar. Bütün bu veçhelerin tek ve değişmez tarafı

onun eğitimciliğidir. O, insanı eğitmeyi ve onun mükemmel bir varlık haline gelmesi için bilgi ve birtakım beceriler kazanması yolunda yönlendirmeyi gaye edinmektedir. Ehl-i Sünnet akidesinin Orta Asya'da yayılmasında en büyük pay sahibi olan Yesevî, bir ahlakçıdır. Onun bu konudaki görüşleri "Haddini bilmek, Allah'a ve insana saygı duymak ve geniş hoşgörü" başlıkları altında toplanabilir (Yakıt, 1994: 4).

Sadece ahlak üzerine değil çeşit çeşit ilimler üzerine de Hikmetler söyleyen Hoca Ahmed Yesevî'nin kendisinden bir kez daha günümüzde de öğrenecek çok şeyimiz olduğunu göstermek adına biraz da *Divan-ı Hikmet*'in muhtevasından bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Tıp 2. Hikmet

*Rahim içinde belirdim, ses geldi;
"Zikir söyle!" dedi, organlarım titreyiverdi
Ruhum girdi, kemiklerim Allah dedi;
O sebepten altmış üçte girdim yere.*

*Dokuz ay ve dokuz günde yere düştüm;
Dokuz saat durmadım, göğe uçtum;
Arş ve Kürsü derecesine varıp kucakladım;
O sebepten altmış üçte girdim yere (Bice, 2010: 64-65)*

2. Tasavvuf 124. Hikmet

*Marifetin minberine binmeyince
Şeriatın işlerini bilse olmaz
Şeriatın işlerini tamam eylemeyince
Tarikatın meydanına girse olmaz*

*Tarikatda türlü âdâbı bilmeyince
Nefsi ile muharebe kılmayınca
Aşk yoluna özünü layık etmeyince
Hakikatın sırlarını bilse olmaz*

*Şeriatta maksat odur yola girmek
Tarikatta maksat odur nefsdan geçmek
Hakikatta aziz canı feda eylemek
Candan geçmeden aşk şarabını içse olmaz (Bice, 2010: 264)*

Ahmed Yesevî de insan sevgisi Allah sevgisi kadar önemlidir. Özellikle müminlere sevgiyle yaklaşılmasını “*Allah diyen kulların kulu ol*” ifadesiyle dile getirir. Onun genel olarak bahsettiği konuları kelimelerle ifade etmemiz gerekirse şöyle özetlenebilir: merhamet, şefkat, sevgi, güzellik ve yücelik. Yesevî'nin bir diğer özelliği ise asla insan ayrımı yapmamasıdır. Müslüman veya Gayrimüslim farkı gözetilmeksizin herkese eşit nasihatlerde bulunarak özellikle birbirlerini sevmelerini öğütler. Çünkü ona göre Allah'ın sevgisine giden yol insanı sevmekten geçmektedir. Şayet bu durumlara uymayan bir davranış olursa cehennem noktasında şöyle bir uyarıda bulunur:

*Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen;
Hüdâ bizardır katı yürekli gönül incitenden;
Allah şahit, öyle kula hazırdır Siccîn;
Bilginlerden duyup bu sözü söyledim işte* (Küçükkaya, 2016: 115)

Geçmişten günümüze kadar çeşitli sebeplerle yazılan ve söylenen hikmetler korunarak gelmişlerdir. Orta Asya haricinde Doğu Türkistan bölgesinde bile bugün “hikmethanlar” ve “yesevîhanlar” a rastlamak mümkündür. Bu ise son derece saygı duyulduğunun büyük bir kanıtıdır. İlk başta *Divan-ı Hikmet* yazma nüshalar şeklinde, daha sonraları ise basma tekniği ile çoğaltılmıştır. Bilindiği kadarıyla geçen 2 y.y. içinde 17 kez Taşkent'te, 9 kez İstanbul'da, 5 kez Kazan'da ve birer kere de Buhara ve Kagan'da matbu olarak yayınlanmıştır. Yakın tarihlerde Türkiye'de “*Divan-ı Hikmet*'ten Seçmeler” adı ile 70 adet hikmetten oluşan ve Kemal Eraslan tarafından hazırlanan bir eser T.C. Kültür Bakanlığı tarafından 2 kez basılmıştır. Eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni imkânlar *Divan-ı Hikmet*'in Türki Cumhuriyetler'inde yeniden gün ışığına çıkmasını sağlamış ve Özbekistan'da *Divan-ı Hikmet*'in Kiril harfli 2 yeni baskısı yapılmıştır. *Divan-ı Hikmet* Türkmenistan'da; “*Medine*'de Muhammed Türkistan'da Hoca Ahmed” adı ile 1992 yılında 50 bin adet olarak basılmıştır (Bice, 2010: 26-27).

Hoca Ahmed Yesevî'nin tespitleri, teşbihleri ve tenkitleri son derece dikkat çekicidir. Kendi devrinin ilim adamlarının hâkimlerinin idarecilerinin isabetsiz kararlarını *Divan-ı Hikmet*'te yukarıdaki şekilde eleştirmektedir. Yesevî, mal mülkü kısaca dünya hayatını sorgulamaktadır. Yani itibar, servet, güç gibi hırs ve tahakküm içgüdüsünü tatmine yönelik bencil insan tipi yerine, insanî değerleri öne çıkarmış özgeci insan tipi ikame edilmek istenmiştir. *Divan-*

ı Hikmet'teki beyitlerin bir Ontolojik Analizi yapıldığında Anlam Birimleri Tabakası, Karakter Tabakası ve Kader Tabakası göz önünde bulundurulduğunda ölüm, ahiret hayatı, yani diyanet hatırlatılıp dünya-ahiret dengesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Orta Asya'da Müslüman Türklerin yeniden bir toplum inşa etme çalışmalarında Hoca Ahmed Yesevî'nin yüzyıllar öncesinde yapmış olduğu gibi hoşgörü, tevazu ve iyilik merkezli bir toplum kurma çabasından yararlanılmalıdır (Bodur, 2012). İşte hikmet geleneği Türklerin İslâmlaşmasıyla birlikte bu köklü temel üzerine bina edilmiştir. Bu gelenek, Türk toplulukların yayıldığı Orta Asya'da, Kafkaslarda, Anadolu ve Balkanlarda benzeri edebî şekiller altında olmak üzere nesilden nesle "Ozan-Baksı" dediğimiz kişilerce aktarılmaya devam etmektedir. Bahsettiğimiz Ozan-Baksı geleneğini anlamak için Osmanlı dönemindeki Âşıklık geleneğine bakarak anlayabiliriz. Zira Âşıklık geleneğinin önceki hali Ozan-Baksı geleneğidir. Horasan erenleri şehir şehir dolaşarak ilahiler söylemek suretiyle insanların gönüllerini İslâm'a ısındırma noktasında ciddi uğraşlar vermişlerdir. Sadece saz çalan insanlar gözümüzün önünde canlanmamalıdır. Onlar, Allah ve peygamber sevgisini, tasavvuf düşüncelerini, ahlakî öğretileri vb. konuları insanlara aktarmada enstrümanlarını sadece bir araç olarak kullanmışlardır (Karadayı, 2015: 44).

3. TÜRKLERDE DİNÎ ANLAYIŞIN OLUŞMASINDA YESEVÎ ETKİSİ

Türklerin dinî anlayışında Hoca Ahmed Yesevî'nin rolünü anlamadan önce şüphesiz ki önce tasavvufun rolünü anlamamız gerekir. Türkler arasında İslâmiyet'in yayılmasında, Müslümanlarla askeri ilişkiler haricinde ve şüphesiz bundan daha da önemlisi, nelerin veya hangi unsurların etkili olduğu sorusu hatıra gelir. Diğerlerinin yanında bilhassa ticari ilişkilerin durumunu, bölgede İslâmi ilimlerin okunduğu önemli sayıdaki merkezi, tasavvufi cereyanların ve dervişlerin çabalarını dikkatle değerlendirmenin önemi büyüktür. Türkler farklı coğrafyalara yayılırlar da, farklı lehçelerle konuşsalar da farklı inanışlara sahip olsalar da ortak kültür ve geleneklerini korumayı başarmışlardır. Tasavvuf geleneği ise bu kültürün içerisinde büyük bir yere sahiptir (Yazıcı, 1993: 6-7). Horasan ve Mâverâünnehir'de 8. y.y.'den itibaren sûfî gelenek yayılmaya başlamıştır. Türk boylarının İslamlaşmasında onların Gök Tanrı inancının yeri büyüktür. Türk mistisizmi ile tasavvufun bazı noktalarının benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür. Eski Türklerde "baba" ve "kam"

diye adlandırılan din önderlerinin yerini dervişlere bırakması pek de zor olmamıştır. Zira pek çok ortak yönlerinin olduğunu bilmekteyiz. Hatta Türkler için önemli bir yere sahip olan Dede Korkut'un da Müslüman olmadan önce bir kam olduğu rivayet edilir. İlk yıllarda İslâm'ı merak etmiş ve Arabistan'a bir yolculuk gerçekleştirmiştir. Bunun sonunda Hz. Ebu Bekir ile karşılaşarak Müslüman olmuştur. Bu olay ise dilden dile yayılmış ve günümüze şifahi olarak gelmiştir (Köprülü, 2003: 12-15).

Ayrıca kendilerini İslâm dininin yayılmasına adayın sûfi-dervişlerin sınır boylarında barınak ve konaklama yerleri olan ribatlar, önceden daha çok askeri gayelerle kurulmalarına rağmen, zamanla hudutların genişlemesiyle ve etrafındaki toprakların İslâm dairesine girmeleriyle bu müesseseler sadece İslâm dinini yaymaya çalışan sûfilere hizmet etmeye başlamış ve birer tekke ve zaviyelere dönüşmüşlerdir (Ahmedova, 2006: 55-56). Müslümanlar kendi aralarında adeta bir yarışa girerek bu tür müesseseleri kurmak için sıraya girmişlerdir. Öncelikle ribatlar kurmuşlar onları ise tekke ve zaviyeler takip etmiştir. Tebliğ ve cihat kavramı o kadar içlerine işlemiştir ki gazi dervişler yaz kış demeden zaman zaman Müslüman olmayan Türklerin arasına karışıp onlarla birlikte göçmüşler, zaman zaman ise onları karşılarına alıp ciddi savaşlar vermişlerdir. (Kitapçı, 2004: 13) Türklerin İslâmlaşmasını hızlandıran ve onlara bu dini sevdirenler işte bu gezgin mutasavvıflar olmuşlardır. Bunların başında Hallac-ı Mansur, İbrahim b. Edhem, Şakik-i Belhî, Hoca Ahmed Yesevî gibi mutasavvıfları sayabiliriz. Hoca Ahmed Yesevî döneminde -M. Fuat Köprülü'nün dediği üzere- göçebe Türkler arasında tasavvufi zemin hazır bulunmaktaydı. Hoca Ahmed Yesevî sonrasında ise Türk dünyasında tasavvufi faaliyetler devam etmiş birçok tarikat ortaya çıkmıştır. Türk sûfilere Nakşibendilik, Kadirilik, Kübreviyye, Mevlevîlik, Bektaşilik gibi tarikatlar altında halka İslâm'ı anlatmışlar ve büyük ölçüde Türklerin İslâmlaşmasını sağlamışlardır. Tasavvuf alanında tekke merkezli olarak giderek artan faaliyetler, Orta Asya ve Anadolu'da yaşayan Türklerin daha çok gündemine girmeye başlamıştır. Türkler, İslâm dünyasında giderek güçlü bir toplumsal zemin kazanmaya başlayan tasavvufî hareketlere kayıtsız kalmadıklarını göstermişlerdir. Tasavvufî anlayışın geniş bir alanda Türkler arasında hüsni kabul görmesi ve tasavvufî düşüncenin hayatın bir parçası haline gelmesinde ise büyük Türk sûfisinin ciddi katkıları bulunmaktadır. Bu kişi de Hoca Ahmed

Yesevî'dir. Türklerin İslâmlaşmasında ve Türkler arasında tasavvufî düşüncenin yayılmasında önemli roller oynayan çok sayıda sûfî bulunmasına rağmen Ahmed Yesevî kadar Türk dünyasında ilgi uyandıran, kitleleri peşinden sürükleyen ve kendisinden sonra tesir halkasını bu denli devam ettiren başka bir isim belki de yoktur. Bunun böyle olmasının sebebi kanaatimizce yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ahmed Yesevî'nin dilinin sade olması ve hikmetlerini halka indirgeyerek sunmasıdır. Dolayısıyla Türk-İslâm tasavvufunun başlıca mutasavvıf şahsiyetleri arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk toplumunun dinî-kültürel altyapısının teşkilinde öncü rolü inkâr edilemez. Onun, Yesi şehrinde başlattığı bu manevî kalkınma ve rûhî arınma hareketi, Mâverâünnehir bölgesinde yankı bulmuştur. Daha sonra Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'daki Yesevî dervişleriyle Türkler arasında yaygınlık kazanmıştır (Bayram, 1996: 534-535).

Esaslarını Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v) kadar eriştiren sûfilîğin yayılması, tekkelerin siyasî kuvvetler tarafından âdetâ resmen tanınması, birçok büyükler, devlet adamları ve hatta sultanların şeyhlere riayetleri, onlara yüksek bir manevi nüfuz veriyordu. Köprülü'nün ifadesine göre: *"Şarap içmeyecek kadar dinî hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslâmiyet'i aşk ve hararetle savunan ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir hürmet ve riayet gösteriyorlardı."* (Köprülü, 1976: 18). Bunlara ek olarak Türk hakanlarının şer'i hükümlere son derece katı bir şekilde bağlı olduklarını söylememiz mümkündür. Ahmed Yesevî'nin ortaya çıktığı dönemde, Türk âlemi tasavvufî fikirlere ve mutasavvıfların mevcudiyetine yabancı değillerdi. Halk mutasavvıflara ve din adamlara saygıda asla kusur etmiyor bilakis sevgide ileriye gidiyorlardı. Dediklerinden çıkmıyorlar onları baş tacı ediyorlardı (Köprülü, 1976: 19).

Hoca Ahmed Yesevî'de en önemli noktalardan biri, insanın kemâle (insan-ı kâmil) ulaşmak için çaba göstermesi gerektiğini dile getirmesidir. Bu çaba ise eğitimidir. Eğitim temellerini içinde yaşadığı toplumun kültüründen alan Ahmed Yesevî Türk töresini, Türk dilini tasavvuf düşüncesi ile birleştirmiş, bezemiş ve Türk tasavvufunun temelini ilk taşları koymuştur. Bu yüzden Ahmed Yesevî tasavvufun hem ilk dönemine hem de ikinci dönemine girebilen bir kavşak noktasıdır. Yesevî, Türk töresi ile İslâmî değerlerin kucaklaştığı, karışıp kaynaştığı noktada bulunur. İnançlarımıza ve İslâm

anlayışımıza milli bir üslup ve perspektif kazandıran odur. Bir diğer ifadeyle, Türk gözlüğüyle İslâmiyeti değerlendiren ve yaşayan bir kişidir (Yakıt, 1994: 1). Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki önemi hayatı hakkında birçok eser yazılmasından kaynaklanmamaktadır. Sonuçta Hoca Ahmed Yesevî'den önce de mutasavvıflar halk arasına karışmış ve halkın saygısını kazanmışlardı. Ancak topluluk arasına karışan bu mutasavvıflar Yesevî'den farklı olarak kaybolup gitmişlerdir. Diyebiliriz ki Hoca Ahmed Yesevî'nin bedeni ölse de ruhu daha sonraki topluluklara karışan mutasavvıflarla birlikte sürekli yayılmaya devam etmiştir. Ahmed Yesevî döneminde Gayrimüslim Türk boyları yok değildi. O, bu Türk boylarının Müslümanlaşmasında da önemli rol oynamıştır. Fakat şüphesizki en büyük rolü zaten Müslüman olan toplulukların dinlerine daha da sıkı sıkıya bağlanmaları noktasında olmuştur. Onun ön gördüğü dinî algıda asla hurafelere yer verilmemişti. Tek kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. Toplumun en önemli ihtiyacının hurafelerden arınmak ve doğru yola girmek olduğunu gören Yesevî, amacına bu doğrultuda ulaşmıştır (Yıldırım, 2014: 440).

İslâmiyet'in tevhid inancı etrafında birbirine düşman olan toplulukları bile birleştirmesi noktasında Hoca Ahmed Yesevî'yi etkilemiştir. Onun rol model olarak aldığı tek isim Rasulullah'tır (s.a.v) Sovyet Rusya'nın dağıldığı noktadan Yesevîlik tohumunun yeşermesi Orta Asya'ya baharın geldiğinin en büyük müjdesi olmuştur. O halde diyebiliriz ki Yesevî'nin Hikmetleri, insanların davranışlarına ahlakilik kazandıracak, insanî ilişkilere yeni bir anlam yükleyecek ve toplumun bütünlüğünün korunmasına katkıda bulunacaktır. (Bodur, 2012) Bu konuda kanaatimizce Okumuş'un (Okumuş, 2017) ortaya koyduğu "*Ahmed Yesevî'nin Öğretim İlkeleri*" adlı çalışması Yesevî'nin o dönemde şöhret kazanmasının sebeplerini özetler niteliktedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Kolay/Basit Anlatma İlkesi, Toplumla İletişimde Yumuşaklık, Toplum Adamı Olmak, Toplumda İnsan Tipleri, Toplumda Güzel Ahlâkın Hayatiliği Toplumda Âlimin Önemi, Cemaatin Önemi.

Yesevîliğin tesiri başlıca şu sahalarda olmuştur: 1) Kıpçak (Kuzey Türkleri), 2) Türkmen Sahası, 3) Azerî Türkleri Sahası, 4) Anadolu Sahası (Batı Türkleri), 5) Hindistan Sahası, 6) Afganistan Sahası (Kenzhetayev, 1999). Yahya Kemal; "*Ahmed Yesevî'yi iyice incelemek lazım. Bizim milliyetimiz onda gizlidir*" derken az çok haklı olduğunu söyleyen Yakıt, Türk düşünce tarihi

incelendiğinde, Yesevî'nin edebiyat, kültür, din-tasavvuf ve gelenekler, ırk ve dil ve hatta siyaset sahnesindeki derin ve güçlü nüfuzunun günümüze kadar geldiğini de ilave etmektedir. Türkler vaktiyle gerçek kimliklerini Yesevî modelinde bulmuşlardır. Bugün de aynı modele ihtiyaç duyulmaktadır. Yetmiş yıldır ateizmin ve komünizmin acımasız baskısında kalmış, sadece lâfzen Müslüman olduklarını hatırlayabilen Orta Asya Türk Dünyası, bugün yeniden bir Yesevî modeline ihtiyaç duymaktadır (Yakıt,1994: 4).

4. SOVYET DÖNEMİ SONRASI İSLÂMİYET VE YESEVİLİK ETKİSİ

Ekim 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında yönetimde olan V.İ. Ulyanov (Lenin) dinlere karşı mücadele etmeyi devletin politikası haline getiren bir liderdi. Bu kapsamda Müslümanlar paylarına düşeni fazlasıyla almışlardır. Kasım 1917'de Halkın Komiserleri Konseyi'nin, Rusya'daki ve Orta Asya'daki Müslümanlara yönelik bildirisinde içtimaî, dinî ve kültürel özgürlüklerden ve bunların kısıtlanamayacağından söz edilerek devrimin desteklenmesi isteniyordu. Arka plan ve sonrasında gelişen olaylar hiç de öyle olmadığını gözler önüne serdi. Bu bildirinin etkisi istenilen yönde 1920'lere kadar böyle devam etmiştir. 1920'den sonra Komünist rejimin destekleyen Müslümanlar ile Stalin yönetimi arasında ihtilaflar ortaya çıkınca Sovyet Sosyalist Devleti niyetini açıkça orta çıkarmıştır. 1921'de gerçekleştirilen Aslında Müslüman aydınların düşünceleri gerçekte öyle olmasa da "Pancı ve Pantürkçü" ilan edilerek iftira atılmış, Komünist Partiler 10. Kongresi'nde Sultan Galiev, Turar Rızkulov, Feyzullah Hocaev gibi aydınlar farklı farklı yöntemlerle yönetimde söz sahibi olmaktan men edilmişlerdir. Sovyet rejimi bu yaptıklarıyla da yetinmeyerek, Orta Asya'daki ortak bilinci yok etme yoluna girmiştir. Buna göre ilk defa bölge yönetsel anlamda çeşitli cumhuriyetlere ve özerk bölgelere ayrılmış, Müslüman topluluklarını farklı etnik gruplar halinde bölmüşlerdir. Daha da ileri gidilerek bölgenin tarihi ile olan bağlarının koparılması açısından önemli bir unsur olarak görülen 1928'de Arap alfabesinin yerini Latin alfabesi, 1939-40'larda ise Latin Alfabesi'nin yerini Kiril alfabesinin alması şeklinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Sovyet rejiminin çıkarları doğrultusunda ise her millete Kiril harfleriyle farklı alfabeler oluşturulmuş ve bunları kullanmaya zorlanmışlardır. Nitekim özel olarak Kazakistan 1991'de bağımsızlığını elde etmesine rağmen Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş kararını 2018 yılında alabilmiştir. Geçiş ise ancak 2019'da sağlayabilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı ile birlikte Sovyet Rusya'nın dinlere ve özelde de Müslümanlara karşı yönetimlerinde önemli derecede yumuşamalar meydana gelmiştir. Bu çerçevede SSCB'de resmi İslâm'ın yönetimi dört dinî yönetim birimi tarafından yürütülmeye başlandı. Bunların en güçlüsü olan ve 1943'te Taşkent'te kurulan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî Yönetimi adlı bu kurumun başında bir müftü bulunmaktaydı. SSCB'nin en önemli otoritesi kabul edilen bu kurum bazı şeyleri kanıtlama yoluna gitmiştir. Bunların başında Sovyet Rusya'nın dini yok ettiği ve sosyal hayattaki rolünü çok sınırlandırdığının istatistiklerle kanıtlanması gelmekteydi. Bu süreçlerde resmi boyutlarda olmasa da zor bela halk dinini gizliden yaşamaya devam etmiştir. Dinî veya ulusal gelenekler yasaklanmasına rağmen gizli de olsa yaşatılmıştır. Bu noktada sûfî tarikatlar önemli rol oynamışlardır. Sûfilik, Sovyet Rusya'nın tüm baskılarına rağmen halkın ilgi odağı olmayı sürdürmüş, Hoca Ahmed Yesevî'nin başlatmış olduğu gelenek birleştirici rol oynamaya devam etmiştir. Sovyetlerin son dönemlerinde de halkın İslâm'a bağlılığı Orta Asya'daki cumhuriyetlerden Kazakistan Komünist Partisi I. Sekreteri Dinmuhammad Kunaev ve Tacikistan Komünist Partisi I. Sekreteri Kahkar Makhkamov gibi Sovyet dönemi yöneticilerince de parti kongreleri ve başka toplantılarda dile getirilmiştir. 1980'lerle birlikte İslâmî bir diriliş meydana gelmiştir. Bunun birinci nedeni bölgede özellikle Fergana Vadisi kökenli dinî önderlerin öncülüğünde ortaya çıkan canlanmacı harekettir. İkinci neden ise İslâm'a karşı resmi politikaların değişmesidir. Ekonomik krizin atlatılması hususunda komşu ülkelerden İran ve Afganistan'daki gelişmelerin Orta Asya'ya moral verici bir niteliğe sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Afganistan'ın Sovyet Rusya'ya karşı üstün gelmesi sonucunda zayıflığı ortaya çıkan Rusya'nın dağılma süreci de uzun sürmemiştir. Ardından özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya ülkeleri gerek siyasî gerekse dinî anlamda büyük bir huzura kavuşmuştur (Yaman, 2008: 61-63).

Başta Türkistanlılar olmak üzere eski SSCB mensupları dinsiz toplum olamayacağını acı diye nitelendirilebilecek bir tecrübe döneminden sonra anlamışlar ve bu kaybın telafisi için gerekli tedbirlerin alınıp lazım gelen düzenlemelerin yapılması yönünde irade beyan etmişlerdir. Ancak bu yeni dönemde dinin ve dinî kurumların toplum, devlet, siyaset ve eğitim ile ilişkilerinin düzenlenmesi gibi ağır bir sorumlulukla karşı karşıya kalmışlardır.

Bağımsızlıklarını kazanan Türkistan devletleri için âlimlerin görüşleri çok mühim bir yere sahiptir. Bu noktayı Erşahin araştırmasında, en büyük ve yetkili dinî kurum olan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi başkanı müftü Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un görüşlerini şu şekilde sıralayarak sunmaktadır: *"O, 1991'de kaleme aldığı bir makalesinde yeni dönemde dinin gerekliliği ve olumlu katkıları hakkında şu gerçekleri ileri sürmektedir:*

1) **"Vatan Sevgisi İmandandır"** ilkesine sahip olan İslâm vatanseverlik duygusu aşılıyarak ülke insanların bir gaye etrafında toplanmalarını, vatanlarını sevmelerini, onun korunması ve kalkınması için çalışmalarını sağlar. Nitekim Faşist Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndaki saldırısı karşısında halkın vatan savunmasına katılmasını sağlayan en büyük etkenlerden birisi din ve dinî idareler olmuştur. Buna ilaveten, dinî kurumlar barış zamanında da vatan sevgisinin güçlenmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bu katkılardan Moskova'daki Barış Fonu ve Lenin'in Çocukları Fonu'na yaptıkları maddi yardımları hatırlamak yeterlidir.

2) **"İslâm Çalışmayı Teşvik Eder."** Ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik krizden çıkabilmek için herkesin gayretle çalışması gerekmektedir. Bu ihtiyacı karşılamada, İslâm'ın öğretilerinden yararlanılabilir.

3) **"İslâm Dostluk, Barış, Kardeşlik ve Eşitlik Dinidir."** İslâmiyet, toplumda bu duyguları ve bağları güçlendirerek sosyal huzur ve barışın tesisinde, etnik çatışmaların önlenmesinde, çok uluslu Türkistan coğrafyasında nizamın sağlanmasında olumlu ve önemli rol oynar. Aynı şekilde gayri Müslimlerle ilişkilerde karşılıklı saygıyı öngören İslâm öğretileri dine dayalı muhtemel dinlerarası çatışmaların da önünü alacak niteliktedir.

4) **"İslâm Güzel Ahlak Dinidir."** Toplumda görülen ahlaki çöküntü, alkol bağımlılığı, zina, hırsızlık ve rüşvet gibi hastalıkların tedavisinde İslâm ahlakından yararlanılabilir.

5) **"İslâm Fıtrat Dinidir."** İslâm, çevre ile fıtrata uygun yaşanmasını öngörür. Bu talimat dikkate alınır ve halk arasında yaygınlaştırılırsa bölgedeki çevre bilimiyle ilgili problemlerin çözümünde daha hızlı mesafe alınabilir.

6) **"İslâm Geçmiş Kültürümüze Önemli Katkılarda Bulunmuştur."**

Bu bakımdan kültür mirasımızı öğrenmek ve canlandırmak için İslâm'ı tanımak ve tanıtmak gerekmektedir." (Erşahin, 1998: 26).

Kanaatimizce Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un Sovyet sonrası dönemde Orta Asya milletinin uyanması için söylediği bu sözlerinin aynısını, 11. y.y. Hoca Ahmed Yesevî, Hakaniye Lehçesiyle Türkistan halkına söylemekteydi. Onun meşhur eseri *Divan-ı Hikmet* hakkında en önemli çalışmayı yapanlardan biri olan Bice, bir röportajında günümüzde Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkistan halkı için ne ifade ettiğini şu sözlerle açıklamıştır: *"Orta Asya'nın maneviyatında bugün Hoca Ahmed Yesevî hâlâ çok büyük etkilere sahip. Sadece Orta Asya değil, bütün Türkistan'da, hatta Pakistan'da bile etkileri olan bir şahsiyet. Yesevî Türbesi önünde Türk cumhuriyetlerinin tamamından gelen kişiler yanında, sınır ötesi yerlerden, Moğolistan'dan, Pakistan'dan gelen ziyaretçiler gördüm. İnsanlar Ahmed Yesevî'yi bir şekilde tanıyorlar. Tasavvuf tarihiyle ilgili olan insanlar zaten tanıyor ama bütün Orta Asya'da da Ahmed Yesevî çok bilinen, çok saygı duyulan bir insan. Türkistan'da 'Hazret Sultan Ahmed Yesevî' diye söylüyorlar. Ve bölgede ismi Sultan Ahmed olan birçok insanla karşılaştım. Bu konuda genellikle şu öyküyle karşılaştım: Rüyasında bir zat veya bir dedesi ona 'Torunum olduğunda ismini Hazret Sultan koy / Sultan Ahmed koy' diye Yesevîlik yolunda bir nasibi olacağını söylüyor. Ve bu şekilde isim konmuş çok kişi gördüm. Ahmed isimli çocukların önemli bir kısmı böyle. Annesi hamileyken, annesi ya da babası bir rüya görerek ismi böyle konmuş onlarca örnekle karşılaştım. Yani dolayısıyla Orta Asya'daki maneviyatta Ahmed Yesevî hâlâ çok önemli bir insan." (Tunçbilek, 2017).*

Bunlara ek olarak Orta Asya halkı tarafından bazı bölgelere aşırı kutsallığın atfedildiğini söyleyebiliriz. Örneğin Kırgızistan'da Süleyman Dağı'na çıkıp Hz. Süleyman'ın ayak izini gören bir kişi hacı sayılırken, Kazakistan'da Hoca Ahmed Yesevî Türbesi etrafında önce duvarlara ellerini sonra yüzlerine sürmek suretiyle tavaf yapan ve kendilerine "Ak Jol" (Beyaz Yol) diye isim verilen beyaz kıyafetli insanların hacı sayıldıkları görülmektedir. Kazakistan'ın Türkistan kasabasında, Türkiye ve Kazakistan Hükümetleri arasında, "Türkistan Şehrinde Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Türk-Kazak Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşma" ile 1993 yılında kurulan Hoca Ahmed Yesevî adına bir üniversite mevcuttur. Son olarak Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde konser veren *Divan-ı Hikmet* hafızları bulunmaktadır. Programın içeriğinde Kur'an-ı Kerim okumak, Hz. Muhammed'e (s.a.v) salât-ü selam

getirmek ve *Divan-ı Hikmet*'ten hikmetleri besteleyerek seyircilere sunmak vardır. Hoca Ahmed Yesevî'yi tanımayan bir Kazak ona saygı duymayan da bir Orta Asya insanı yoktur desek abartmış olmayız.

SONUÇ

Ahmed Yesevî, Orta Asya'nın Türk kabilelerinin Müslümanlaşmasında önemli rol oynamıştır. Yesevîlik kültür dilinin Türkçe olmasının da Türk çevresinde tesiri büyüktür. Yesevîliğin etkisi, başlıca Kıpçak (Kuzey Türkleri), Türkmen, Azeri Türkleri, Anadolu (Batı Türkleri) sahaları ile Hindistan ve Afganistan'da olmuştur:

Müslümanlar Rus istilasına karşı, İslâm topraklarını silahla savunmak (kâfire karşı cihad ilan etmek), İslâm'ı yeniden yorumlayarak düşünce düzeyinde direnişini devam ettirmek ve bir gün iktidarı ele geçirebilme ümidiyle istilacılarla işbirliği yapmak gibi üç şekilde direnmişlerdir. Sovyetlerde dine karşı olmak ve bu yolda mücadele etmek ilericiğin ve iyi bir vatandaş olmanın bir belirtisi ve bazı makamlara gelmenin de referansıydı. Sovyet dönemindeki dine karşı verilen mücadeleden İslâm ve Müslümanlar galip gelmişlerdir. Müslümanlar kitle halinde dinlerini ve kültürlerini terk etmeyi reddetmişlerdir. Gorbaçov döneminde İslâm, SSCB'yi tehdit eden bir etken olmuştur. Hatta ateist bilim adamları bile SSCB'nin son dönemlerinde İslâm'ın kaybettiği mevzilerini yeniden ele geçirmesi karşısında İslâm'ın gücünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. SSCB'de ekonomik ve bilimsel alanlarda kaydedilen gelişmelere karşılık ruh dünyasının en nazik ve önemli unsuru olan insanın göz ardı edilmesi bireyi ve toplumu içten çökertmiştir. Bu durum Türkistan coğrafyasında toplumu milli duygularından ve benliğinden uzaklaştırma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiş ve böylelikle toplum tekrar dinine sarılma gereği duymuştur.

1917-1991 yılları arasında tüm Orta Asya Müslümanlarına hem dinî hem de kültürel manada yapılan özünü unutturma çabalarından Hoca Ahmed Yesevî de nasibini almıştır. Ayrıca bu süre zarfında *Divan-ı Hikmet*'in hiçbir baskısı da yenilenememiştir. Değil Ahmed Yesevî'nin eserlerinin basımının yapılması onun hakkında ilmî nitelikte makale yazarlar bile cezaî yaptırımı uğratılmışlardır. Anadolu ve hatta Rumeli'nin Türkleştirilmesinde ve "Dârü'l-İslâm" (İslâm Yurdu) haline dönüştürülmesinde çok önemli bir yeri olan hoca

Ahmed Yesevî'nin Türkistan'da olduğu kadar Türkiye'de de bilinmemesi kanaatimizce çok büyük bir eksiklik. Bütün dinî duyguları ortadan kaldırmak isteyen Sovyet yönetiminin karşılaştığı en büyük engellerden biri yine Ahmed Yesevî'nin 8 asır önce oluşturduğu Yesevîlik ruhu olmuştur. Dolayısıyla onlar, Türkistan'ın binlerce yıllık adının yanında Hoca Ahmed Yesevî'nin de adını tarihten ve coğrafyadan silmek istemişlerdir. Ancak zulüm altında geçen 70 yıldan sonra hala Türkistan'da Yesevî'nin adının hürmetle anılması ve geleneğinin dipdiri yaşaması Sovyet Rusya'nın emellerinin gerçekleşmediğinin en büyük kanıtıdır. (detaylı bilgi için bk. Baymirza Hayit, *Basmacılar/Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*)

Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'inde neredeyse bin yıldır Türkün gönül gözünü ışıtan bir güneş saklıdır. Uzun bir fetret döneminden sonra bu güneşin yansımaları her bir hikmetin satır aralarından süzülerek ruh dünyamızı aydınlatmaya bütün Türk yurtlarında yeniden başlamıştır. Hoca Ahmed Yesevî'den neredeyse 9 asır sonra bize kadar ulaşan Hikmetler, Türkler arasında İslâm etrafında örgütlenen bir iman birliğinin teşekkül etmesine hizmet etmesi bakımından Türk dünyasının manevi hayatında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim Yesevîliğin temelinde kabileciliği sona erdirip milletleşmeyi sağlayabilmek vardır. Çünkü kabilecilik milli bütünleşmenin önündeki en büyük engeldir. Bunun en iyi örneğini Mekke dönemi Nübüvvetinde görmekteyiz. Sovyetler Birliği de tıpkı Mekkeli Müşrikler gibi kabilecilik hayatını canlı tutmaktaydı. Kabilecilik şuuruyla kurulan milletler kısa ömürlüdürler. Bu yüzdendir ki eski olan değerleri muhafaza etmek ve yine bu doğrultuda yeni fikirler üretmek ve bütünleşmeye katkı sağlayacak düşüncelerde bulunmak son derece önemlidir. Haliyle Hoca Ahmed Yesevî geçmişte olduğu gibi günümüzde de dünya Müslüman Türklerini eteklerinde toplayan manevi yol gösterici olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmedova, Zamira. *Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Âşık, Nevzat. "Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995): 7-22.

Bayram, Mikail. "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Rolü". *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*. Ed. M. Esad Coşan. 533-545. İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.

Bice, Hayati. *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Bodur, H. Ezber. "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2/2 (1995): 14-65.

Coşan, M. Esad. *Ahmed-i Yesevî Hayatı-Eserleri-Tesirleri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.

Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 159-161. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Erşahin, Seyfettin. *Bağımsızlık sonrasında Türkistan Cumhuriyetlerinde Dini Yapılanma*. Ankara: Türk Dünyasının Dini Meseleleri, 1998.

Hayit, Baymirza. "Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslâm'ın Bugünkü Durumu". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 41 (1987): 20-31.

Karadayı, Osman Nuri. "Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Tasavvufi Neş'enin Âşık Tavrına Yansıması". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017): 43-64.

Kenzhetayev, Dosay. "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999): 105-129.

Kitapçı, Zekeriya. *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2004.

Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Küçükaya, M. Askeri. "Hoca Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisi". *Diyanet İlmî Dergisi* 54/4 (2016): 113-128.

Şengün, Necdet. "İslâmi Dönem Türk Edebiyatı", *Türk-İslâm Edebiyatı*. Ed. Ali Yılmaz. 27-53. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

Türer, Osman. "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk- İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1995): 11-27.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türk Tefekkür Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Yakıt, İsmail. "Hoca Ahmed Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994): 1-15.

Yaman, Ali. "Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya'da Din ve Siyaset Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 48 (2008): 55-68.

Yazıcı, Nesimi. "Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşumu-Gelişimi". *Diyanet İlmî Dergi* 29/4 (Ağustos 1993): 3-16.

Yıldırım, Ahmet. "Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Bildiriler*. Ed. Ejder Okumuş. 1: 431-444. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, 2014.

Yoldaş, Kazım. "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Hz. Muhammed Sevgisi". *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/5 (2010): 61-79.

Diyanet Dergi. "Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî". Erişim: 23 Mayıs 2018. <http://www.diyanetdergi.com/ilmi/item/154-sosyolojik-okuma-yaklasimiyla-hoca-ahmed-yesevi>.

Dünyabizim. "Hayati Bice ile Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Üzerine". Erişim: 23 Mayıs 2018. <http://www.dunyabizim.com/soylesi/25802/hayati-bice-ile-ahmed-yesev-ve-yesevlik-uzerine>.